

KO E FUAKAVA TA ‘ENGATA ‘A E ‘OTUÁ

Ko hono mo’oni, ko e me’a ko ia ‘oku kiau ui ko e fuakava faka-‘Ēpalahamé, ko e fuakava fo’ou mo ta’engata ia, hangē ko ia na’e foaki kia ‘Ēpalahame mo hono hakó. Na’e fo’ou ia kia ‘Ēpalahame koe’uhi he na’á ne ma’u ia ko ha kongá ‘o ha kuonga fakakosipeli fo’ou ‘o e ongoongolelei, ka ‘oku ta’engata ia he ko e fuakava tatau pē ia ‘oku ‘oatu ki he fānau kotoa ‘a e ‘Otuá ‘i he kuonga fakakosipeli kotoa pē ‘o e ongoongolelei, ‘o kamata mea ‘Ātama.

Na’e fakamatata ‘e ‘Eletā D. Toti Kulisitofasoni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ki he fie ma’u ‘o e fuakava ko ‘eni ‘o pehē, “Ko e fuakava fo’ou mo ta’engata ‘a e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi. Ko hono fakalea ‘e tahá, ‘oku fa’ufá’u ‘e he ngaahi tokāteline mo e ngaahi fekau ‘o e ongoongolelei, ‘a e uho ‘o e fuakava ta’engata ‘i he vaha’a ‘o e ‘Otuá mo e tangatá, ‘a ia na’e toe fakafoki fo’ou mai ‘i he kuonga fakakosipeli takitaha” (“Ko e Mālohi ‘o e Ngaahi Fuakavá,” *Liahona*, Mē 2009, 20).

‘Oku ‘oatu ‘e he saati ko ‘eni ha vakai fakalūkufua ki he fuakava ta’engata ‘a e ‘Otuá ‘o hangē ko ia na’e toe fakafou ‘ou ‘i he kuonga ‘o Sisū pea ‘i hotau kuongá foki. ‘Oku ne fakahaa ‘i e founa kuo fakahoko ‘e he ‘Eiki pea kei hoko-hoko atu hono fakahoko kiate kitautolu ‘Ene ngaahi tala’ofa ‘o e fuakavá, ‘o kau ai ‘a e ngaahi tala’ofa ko ia na’á Ne fai kia ‘Ēpalahamé.

51 Na’e ‘alo’i ‘a Sisū Kalaisi ‘i Pētelihema ‘i he fonua ko Kēnaní. Na’á Ne fakahoko ha ngaahi tala’ofa lahi na’e fai kia ‘Ēpalahame mo e kau palōfita ‘o e kuonga mu’á ‘o fakafou ‘i He’ene Fakalelei mo ‘Ene ngāuē.
Lūke 1:68–75; 2:4–7

52 KIKITÉ ‘E fakahoko ‘e he ‘Eiki ‘i he kuonga faka’osi mo e Nofotu’i, ‘a e ngaahi tala’ofa kotoa pē na’á Ne fai ki he fale ‘o ‘Isileli.
Liliu ‘a Siosefa Sāmitá, Lūke 3:4–11, (‘i he Bible appendix)

53 KIKITÉ ‘E fakafisinga’i ‘a e Misaiá ‘e he kau taki ‘o e kau Siú. ‘E tutuki la pea toetu’u mei he maté ‘i he ‘aho hono tolú. Tē Ne toe foki mai ki he māmaní ‘amui ange ‘i he mālohi mo e nāunau.
Lūke 9:22, 26–27

54 Na’e foaki ‘e Mōse mo ‘Ilaisiá ‘a e ngaahi ki ‘o e lakanga fakataula’eiki kia Pita, Sēmisí, mo Sione.
Mātiu 17:1–8; Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, “Liliú”; scriptures.lds.org

55 KIKITÉ ‘E faka’auha ‘a e kolo ko Selusalemá pea tāmata’i mo fakamovevete’i hono kakai.
Siosefa Sāmita—Mātiu 1:4–20

56 KIKITÉ ‘E tāmata’i ‘a e kau ‘Aposetoló ‘e he māmaní pea nau tō ki he hē mei he mo’oni. ‘E toe fakafoki mai ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní.
Mātiu 17:11; Sione 15:18–16:3

57 Na’e mamahi pea pekia e ‘Alo ‘o e ‘Otuá koe’uhi ko e angahala ‘a e māmaní pea toetu’u mei he maté. Vakai, kikitē 41 mo e 53.
Ma’ake 14:32–65; 15:1–38; 16:6–14

58 Na’e fekau ‘a e kau ‘Aposetoló ke malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi ki he ngaahi pule’anga kotoa pē.
Mātiu 28:16–20

59 Hili ‘e Toetu’u ‘a Sisū Kalaisi, na’á Ne hā ki he “ngaahi fa’ahinga kehe” o e fale ‘o ‘Isileli, ‘a ia kuo tatakai atu ‘e he Tamai mei he fonuá.”
3 Nifai 15:15; 16:1–3

60 KIKITÉ ‘E tianaki ‘e he ‘Otuá ‘a Hono kakai ‘i he funga ‘o e māmaní pea fakahoko ‘ene ngaahi tala’ofa kotoa pē.
3 Nifai 16:5; 20:10–13; 21:26–29

KUONGA FAKAKOSIPELI: Hemisifia Hahaké Sisū Kalaisi—Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

KO E VAHEVAHE’ANGA ‘O TAIMÍ Hemisifia Hihifó Sisū Kalaisi—Kau Ākongá ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

*t.s. 1 30 35 100 500 KO E HĒ FAKA’AUFULU MEI HE MO’ONI

51	52	54 55 56	57 58 59 60 62	63 64 65 67 69	70
FA’AHINGA ‘O SIUTÁ					
FA’AHINGA ‘O SIOSEFÁ	(*Oku kau ‘i he hako ‘o Siosefá e kau Nifai mo e kau Leimaná)				
	KIKITÉ: KO E TALANOFA FAKATĀTĀ ‘O SEINOSÍ (400 K.M. NAI-T.S. 100) Hili ha vaha’ataimi, ne toe foki mai ‘a e pule ‘o e ngoue vainé mo ‘ene tamaio’eiki ki he ngoue vainé ‘o ma’u ‘a e fua ‘oku lelei ‘i he ngaahi ‘akau kotoa pē. Na’e ‘ai ‘e he ngaahi aka ‘o e ‘olive koló ke fua lelei ‘a e ngaahi va’a ‘olive vaó. Na’e tupu lelei e ngaahi va’a mei he fu’u ‘olive koló—ne fakamovevete’i ‘i he ngoue vainé—, ‘io ‘o tatau ai pē he taimi ne tō ai kinautolu ‘i ha ngaahi feitu’u kovi. Ne ‘i ai ha va’a ne tō ‘i ha feitu’u lelei pea ne ‘i ai fakatou’osi ‘a e fua lelei mo e fua kovi. (Vakai, Sēkope 5:15–28.)				
FA’AHINGA ‘E HONGOFULU ‘O ‘ISILELI KUO MOLÉ					

TA FAKATĀTĀ ‘O E VAHA ‘ŌVĒ ‘E LAURENT RENAUZIEHMERAT/THINKSTOCK

61 KIKITÉ ‘E hoko hono omi ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko ha faka’ilonga kuo kamata ke fakakakato ‘e he ‘Otuá ‘a ‘Ene fuakava mo Hono kakai.
3 Nifai 21:1–7; 29:1–4

62 KIKITÉ ‘E fakatu’u ma’u ‘e Sisū Kalaisi ‘a ‘Ene fuakavá ‘i he lolotonga ‘o kinautolu kotoa pē ‘oku nau ma’u ‘a e ongoongolelei.
3 Nifai 21:20–25

63 Na’e fakahā ki he ‘Aposetolo ko Pitá ‘i ha visone ‘e lava ke ma’u ‘e he kau Senitailé e ngaahi ouau mo e ngaahi tāpuaki ‘o e ongoongolelei. Vakai, kikitē 62.
Ngāue 10; Kalētia 3:26–29

64 Na’e fakapoongi ‘a e kau Siu ‘i Selusalemá pea fakamovevete’i ‘e he kau Lomá. Vakai, kikitē 55.
Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, “Selusalema,” scriptures.lds.org

65 KIKITÉ ‘E toe fakafoki mai e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní ‘e ha kau ‘āngelo.
Fakahā 14:6–7

66 KIKITÉ ‘E tianaki fakataha ‘e he ‘Eiki ‘a Hono Kāingalotú ‘i ha ngāue fakafai’ekau ma’ongo’onga ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní.
Fakahā 14:14–16

67 KIKITÉ ‘E ha’i ‘a Sētane ‘i ha ta’u ‘e afe, pea ‘e pule ‘a Kalaisi ‘i he māmaní.
Fakahā 20:1–6

68 KIKITÉ ‘E ‘i ai ha langi mo ha māmaní fo’ou, pea ‘e ‘omi ‘a e kolo ko Selusalema Fo’ou mei he langi.
Fakahā 21:1–10, 22–27

69 Na’e fakafisinga’i pea tāmata’i ‘e ‘uluaki kau ‘Aposetoló. Na’e mole ‘a e ngaahi ouau ‘o e ongoongolelei. Vakai, kikitē 56.
2 Tesalonika 2:3; Fakahā 12:1–6

70 Ne faiangahala ‘a e hako ‘o lithai pea nau fakafisinga’i e ongoongolelei.
Molomona 8:1–10; Molonai 1

* ‘Oku fakafuofua ‘i pē e ngaahi ‘aho kimui, pea ‘oku ‘ikai potupotutata e vaha’ataimi.

71 Na'e hā 'a e Tamai Hēvanī mo Sīsū Kalaisi kia Siosefa Sāmīta, 'o teuteu'ī ai e founga ke toe fakafoki mai e fuakava fo'ou mo ta'engatā. Vakai, kikitē 33.
Siosefa Sāmīta— Hisitōlia 1:14-20; **Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava** 1:17-23

72 Ne hā e 'āngelo ko Malonāi kia Siosefa Sāmīta. Na'e tōki liliu mo pulusi e Tohi 'a Malomonā kimui ange. Vakai, kikitē 33 mo e 61.
Siosefa Sāmīta— Hisitōlia 1:27-54

73 Ne hā 'a Sione Papitaiso mo Pita, Sēmisi mo Sione kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele, 'o toe fakafoki mai 'a e la-kanga fakataula'eiki 'a e 'Ōtuā ki he māmanī. Vakai, kikitē 65.
Siosefa Sāmīta— Hisitōlia 1:68-73

74 Na'e fakatu'u 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī 'i Feietī, Niu 'Ioke, USA. Vakai, kikitē 42 mo e 62.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20-21

75 KIKITĒ
'E ma'u sākalamēniti fakataha 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eiki mei he kuonga fakakosipeli kotoa pē.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:5-14

76 KIKITĒ
'E nofo 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi 'i he māmanī 'i ha ta'u 'e afe lolotonga e Nofotu'ī. Vakai foki, kikitē 44.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:10-11

77 KIKITĒ
'E toe tukuange 'a Sētane pea 'e pule 'i ha vaha'ataimi nounou, pea 'e tōki hako mai leva 'a e ngata'anga 'o e māmanī.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 43:29-33

78 KIKITĒ
'E tu'u 'a Sīsū Kalaisi 'i he Mo'unga ko Saionē pea mo e Mo'unga e Selusalema Fo'ou ('i 'Amelika Noate). Vakai, kikitē 78.
Tokāteline mo e ngaahi Fuakava 133:17-35; **Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tui** 1:10

1 Na'e hā 'a Sīsū Kalaisi 'i Selusalema ('i he Fonua Tapū) mo e Selusalema Fo'ou ('i 'Amelika Noate). Vakai, kikitē 78.

2 Ko e toe hā'ele mai 'a Sīsū Kalaisi ki he māmanī 'i he mālohi mo e nāunau 'i He'ene Hā'ele 'Angaua Mai. 'E toe fakafoki mai 'a e fa'ahinga 'o 'Isileli kuo molé mo e kolo 'o 'Inoké. Vakai, kikitē 52, 53, mo e 78.

3 'E toetu'u 'a e kau ākonga 'a Kalaisi. Vakai, kikitē 79.

4 'E fai 'e he ngaahi foha 'o Liva'i ha feilaulau ki he 'Eiki 'i he mā'oni'oni.

5 'E fakahoko ha houlotu sākalamēniti ma'ango'onga ma'ā e kau ākonga kotoa 'a Kalaisi mei he kuonga fakakosipeli kotoa pē. Vakai, kikitē 75.

KUONGA FAKAKOSIPELI: KO E KAKATO 'O E NGAHI KUONGĀ

Palōfita ko Siosefa Sāmīta

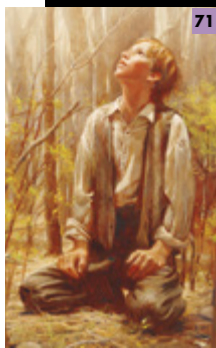
1830

1900

2000

71 72 73 74 75 77 79 81 82 83
76 78 80

84 85 86

KO E TALANOA FAKATĀTĀ 'O SEINOSĪ (FAKAFUOFUA KI HE 1800-NOFOTU'Ī)
Na'e kole 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainē ki he'ene kau tamaio'eiki ke hoko 'a e ngaahi va'a totonū ki he 'ōlive koló pea hoko 'a e ngaahi va'a 'akau vaó ki he 'akau totonū. Na'á ne kole ange ke hoko fakalelei 'a e ngaahi va'a 'a fakatatau ki he tupu lelei. Na'e 'omi ha kau tamaio'eiki kehe ke tokoni, ka na'a nau tokosi'i. Na'á ne tala'ofa mai ki he kau tamaio'eiki faivelengá ha fiefia 'i he fua 'o 'ene ngoue vainē. (Vakai, Sēkope 5:52-73.)

KO E TALANOA FAKATĀTĀ 'O SEINOSĪ
Na'e kamata ke fua lelei 'a e ngaahi 'akau kotoa pē 'o e ngoue vainē. Na'a nau hoko 'o "tatau mo ha sino pē taha; pea na'e tatau 'a e ngaahi fuá." Na'e tāpuaki 'i he 'Eiki 'o e ngoue vainē 'a 'ene kau tamaio'eiki ko 'enua ngāue faivelengá pea pōlepolē 'i he fua 'o 'ene ngoue vainē. (Vakai, Sēkope 5:74-76.)

KO E TALANOA FAKATĀTĀ 'O SEINOSĪ
Na'e toe ma'u pē 'a e fua koví 'i he ngoue vainē. Na'e fakamavahe 'i he 'Eiki 'a e fua lelei mei he fua koví. Na'e li'aki 'a e fua koví, pea na'e tutu e ngoue vainē. (Vakai, Sēkope 5:77.)

79 KIKITĒ
'E 'ohake e Kau Mā'oni'oni faivelenga kotoa pē ke fakafe'i-looki kia Kalaisi 'i he taimi te ne toe hā'ele mai ai.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:95-98

80 KIKITĒ
'E ikuna 'i 'a e iēvoló mo 'ene kau taú 'e Maikelī ko e 'āngelo pulé mo e ngaahi kau tau 'o e langi 'i ha fu'u tau lahi faka'osi hili 'a e Nofotu'ī.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:110-116

81 Na'e foaki 'e Mōse, 'Ilaiase mo 'Ilaisiā 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki na'e fie ma'u ke toe fakafoki mai 'aki 'a e ngaahi fuakava ta'engatā. Vakai, kikitē 65.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110:11-16

82 Na'e langa 'e he Kāingalotū ha temipalé 'i Nāvū, pea na'e toe fakafoki mai 'a e ngaahi ouau ma'ā e kau pekiá.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:29-34

83 Na'e fakatu'u 'a e hetikuota 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī 'i he feitu'u fakahiifo 'o 'Amelika Noate. Vakai, kikitē 42, 60, mo e 62.
Īsaia 2:2-3

84 'Oku malanga'ī 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi 'i he funga māmanī. 'E ma'u 'e he tokotaha kotoa pē e faingamālie ke tali 'a e ongoongolelei. Vakai, kikitē 60, 62, mo e 66.
Fanongonongo Fakamafai'ī 2

85 Na'e foaki e ngaahi tāpuaki 'o e la-kanga fakataula'eiki ki he tokotaha mo'ui taau kotoa pē, neongo pe ko e hā 'a e matakali 'oku kau ki ai. Vakai, kikitē 62.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:37-42

86 'Oku lolotonga langa 'a e ngaahi temipalé 'i he funga māmanī, ke fakafaingamālie 'i e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei ki he kakai kotoa pē—ki he mo'ui mo e pekiá.
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:37-42

6 'E 'omi 'e he Nofotu'ī ha melino 'i ha ta'u 'e afe. 'E toe fakafou e māmanī. Vakai, kikitē 44, 52, 53, mo e 76.

7 'Oku tukuange 'a Sētane. Vakai, kikitē 77.

8 Ko hono fai 'o ha tau lahi mo faka'osi. 'Oku ikuna 'i 'a Sētane mo 'ene kau taú. Vakai, kikitē 80.

9 Hili e toetu'u 'o e kakai kotoa pē, te nau ha'u ki he Fakamaau Faka'osi pea ma'u ha pule'anga 'o e nāunau pe kapusi ki tu'a. 'Oku kapusi 'a Sētane 'o ta'engata.

10 'Oku fakamā'oni'oni 'i mo fakanāunau'ia 'a e māmanī. Vakai, kikitē 68.

PULE 'A SĪSŪ KALAISI 'I HE NOFOTU'Ī

"Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'oku ke monū'ia koe'uhi ko ho'o tali 'eku fuakava ta'engatā, 'io 'a hono kakato 'o 'eku ongoongolelei, 'a ia kuo 'oatu ki he fānau 'a e tangatā, koe'uhi ke nau ma'u 'a e mo'ui pea ngaahi ke nau kau 'i hono ma'u 'o e ngaahi nāunau 'a ia 'e fakahā mai 'i he ngaahi 'aho faka'osi, 'o hangē ko ia na'e tohi 'e he kau palōfita mo e kau 'aposetolo 'i he ngaahi 'aho 'i mu'á. (T&F 66:2).